

КЛЮЧОВІ МОМЕНТИ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ СХЕМИ ТРАКТУВАННЯ ФЕНОМЕНА ПОМАРАНЧЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

В роботі пропонується концептуальна схема трактування подій, що отримали назву Помаранчевої революції. В якості ключових її пунктів виокремлюються: екзистенційна загроза широким верствам населення, суспільства; виникнення на цьому ґрунті солідарності між різними суспільними групами, основою якої стала національна гідність та інші, що стали раптовими як для спостерігачів, так і для самих акторів.

Ключові слова: помаранчева революція, схема трактування та аналізу

Постановка проблеми. Події кінця 2004 року залишаються предметом гострих дискусій і до полярного розбіжних оцінок, що виражається навіть в неусталеності написання назви, коли використовується велика або мала літери, одне або обидва слова беруться в лапки (пор.: Помаранчева революція, помаранчева революція, «помаранчева» революція, «помаранчева революція»), або намагаються замінити все словосполучення – наприклад, виразом «оранжевий путч». Такий надзвичайний розкид у позиціях щодо трактування сенсу подій є свідченням його актуальності для політичного порядку денного. Водночас, неможливість звести хід дебатів до спільного знаменника у визначенні феномена Майдану («протестна самоорганізація суспільства» і «спецоперація закордонних агентів» зрештою за своїми початками є взаємовиключними) унеможлиблює встановлення суспільно значущих сенсів. Тому важливо було б прояснити пропонувані моделі, що докладаються до подій, виділити їх ключові пункти і в такий спосіб визначити їх межі застосування.

Мета дослідження. В цій роботі ми спробуємо виділити ключові пункти концептуальної схеми в трактуванні подій листопада-грудня 2004 року як прояву самоорганізації суспільства, що задають її горизонт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для події, що струснула все українське суспільство і продовжує суттєво визначати хід його розвитку, обсяг присвяченої їй літератури залишається неспівставно малим, хоча й потроху зростає. Проте в цьому потоці переважають збірки документів, хроніки, свідчення очевидців [1] – таким чином, продовжується накопичення первинної емпіричної бази. Натомість бракує концептуальних моделей щодо її організації [2]. Серед важливих моментів, висвітлених у згаданій літературі – чинники політичної кризи в Україні, ресурси, які знайшла опозиція для організації спротиву, причини мирного його перебігу, можливі нові перспективи розвитку суспільства, що відкрилися як наслідок подій. Разом з тим, за наявності евристичних аргументів і цікавих положень у розглянутих роботах не пропонується цілісна концептуальна модель (яка водночас визначає і обмеження для свого застосування). Чи не єдине монографічне дослідження, присвячене Помаранчевій революції [3] залишається в межах

хронологічного викладу.

Основний матеріал і результати дослідження. В цій роботі ми спробуємо виділити ключові пункти концептуальної схеми трактування феномена Майдану як самоорганізації суспільства. При цьому важливим для нас буде зафіксувати ці моменти у дискурсі самих учасників подій, що дозволяє здійснити їх верифікацію.

1. «Гвалтування». Насамперед відзначимо, що пояснювати в подіях 2004 р., очевидно, слід не протести як такі (вони мали б місце за будь-яких умов і варіантів розвитку), а їх масштаб. В даному випадку йдеться не лише про кількісний розмах (за деякими даними, участь у них взяли близько 20% населення країни). Абстрактно кажучи, зібрати велику кількість людей можна за допомогою як високих, так і низьких стимулів. Йдеться про «масштаб причини».

Психолог О.Суслова, яка записала усні розповіді учасниць протестних дій про ці події, звернула увагу на регулярність появи в їхніх описах формули «згвалтування»: «...у мене було стійке відчуття, що мене просто гвалтують. Мене, мою родину, моє оточення – гвалтування!». «У мене було таке відчуття, що ось тут при дорозі мої діти, мій чоловік, і в мене на очах їх гвалтують. І в них на очах мене гвалтують. І вони не можуть мені допомогти, а я не можу просити їх захисту. І в мене було бажання їх зупинити, просто вийти з машини, лягти під колеса і зупинити їх хоча б ціною свого життя» [4].

Таке спостереження фіксує дві речі: загрозу екзистенційним цінностям і її поширеність. Перебіг подій часів кампанії – 2004 (монополізація телеєфіру за допомогою т.зв. «темників», якими визначалася поява чи відсутність в публічному просторі геть усіх політиків включно з діючим головою Парламенту; демонізація опозиції акціями на кшталт мапи «України трьох сортів»; заміна процедур волевиявлення силою – починаючи з виборів в Мукачевому, які шокували Україну і Європу й були розцінені як «репетиція» президентських; тиск і залякування виборців, в результаті якого відсоток відмов при соціопитуваннях сягнув 50-70%, безпрецедентне втручання у виборчий процес зовнішніх агентів – все це вкупі й являє симптоматику, резюмованою наведеною вище формулою.

На екзистенційних загрозах, що зачепили великі верстви суспільства, фіксують увагу й інші автори: «Помаранчева» революція була насправді і «помаранчевою», і революцією. Революцією новопосталого міського середнього класу, основна маса якого зосереджена зараз у Києві. Політичний режим, обіпертий на Конституцію 1996 року, не залишив їм вибору – або померти на колінах перед входом до будь-якої державної (податкової, пожежної абощо) адміністрації, або жити стоячи, нехай на морозі, нехай на Майдані, нехай 18 днів і 18 ночей. Погодьтеся – це не трагічна ціна за право почуватися гідною людиною – нехай навіть і у власних очах» [5] – пише історик і журналіст Д.Яневський. Подібним чином, політолог Д.Видрін у тому самому ключі описує реакцію на владні «технології» чиновницьких верств: «Коли вирішили привезти до Києва Путіна, то це було, на мій погляд,

колосальною помилкою... Цей факт зафіксували соціологічні опитування: до приїзду російського президента кияни були значно більш лояльно налаштовані щодо єдиного кандидата, а після візиту ВВП (Путіна. – Е.Щ.) звичайно законслухняний Київ більш ніж на 60% підтримав Ющенка. Мабуть, Президент РФ, що приймає парад українських Військових Сил, – надто круто навіть для київського чиновника, у якого, виявляється, теж є національна гордість і гідність» [6].

Таким чином, першим ключовим пунктом аналізованої моделі (що стосується пояснення масштабу протесту) є екзистенційна загроза, яка зачепила широкі суспільні верстви. Під удар було поставлено гідність – а разом і власність, свободу, життя громадян.

2. «Іскорка проскакує». Узурпація державних інститутів частиною правлячих верств, руйнування суспільної комунікації (вінцем тут став формат дебатів між кандидатами після першого туру, який виключав пряму дискусію між учасниками); витіснення, таким чином, великих (і, забігаючи наперед, відзначимо – найактивніших) верств суспільства на маргінес, позбавляючи їх інституційних і комунікаційних каналів, породили екзистенційний виклик, що став базою нової солідарності часом дуже різних суспільних груп.

«Я прийшов у першу ніч, після того, як оголосили результати, о п'ятнадцятій на першу, – розповідає в бесіді з російським журналістом один з студентів, що брав участь в акціях протесту. – Метро вже закрилося, більша частина народу роз'їхалася. Виходжу на Хрещатик, а тут – всього чоловік двісті з одного боку і чоловік тридцять з іншого. Перегородили вулицю – поставили якісь палички і між ними помаранчеву стрічку натягнули. І йде чутка, що зараз будуть розганяти. Що робити? Не знаю, думаю, але щось робити буду, не підду. Я дивлюсь у вічі інших людей. І розумію, що з цією людиною мені загалом-то нема про що розмовляти, вона зовсім інша. Але вона прийшла сюди тому ж, і не йде тому ж, що і я. Не хоче їм підкорятися. І якась іскорка проскакує, ми один одному посміхаємося... Там у перші дні була якась дивовижна енергетика... Люди весь час один одному посміхалися. Тому що кожен відчув себе вільним – і невідомо, що буде» [7] (виділено нами. – Е.Щ.) Співставимо з цим пасаж з класичної книги Б.Андерсона «Уявні спільноти». Говорячи про структурну подібність формування релігійних і національних спільнот, автор пише: «Справа не лише в тому, що в умах християн, мусульман чи індусів такі міста, як Рим, Мекка чи Бенарес, були центрами сакральних географій, але й у тому, що їх центральність переживалась і «наочно втілювалась» (в драматургічному сенсі) постійним потоком паломників, що рухалися в їхній бік з віддалених і іншим чином не пов'язаних місцевостей. По суті, зовнішні межі старих релігійних уявлених спільнот в певному сенсі визначалися тим, які паломництва здійснювали люди. Як вже раніше відзначалося, дивне фізичне сусідство малайців, персів, індійців, берберів і турок в Мецці є чимось незбагненним без уявлення про їх спільність, що відлилося у певну форму. Бербер, зіштовхуючись з малайцем біля воріт Кааби, образно кажучи, має запитати самого себе: «Чому ця людина робить те саме, що і я роблю, промовляє ті

самі слова, що і я промовляю, хоча ми не можемо навіть поговорити один з одним?» І тільки-но виникає таке питання, на нього існує одна-єдина відповідь: «Тому що ми... мусульмани» [8] (виділено авт. – Е.Щ.).

Так само, нова єдність-в-гідності і стала основою солідарності, що утворювалася понад існуючі межі партикулярних спільнот соціального, регіонального, конфесійного, етнічного, мовного і т.д. характеру: на Майдані були представлені вони всі. Оскільки ж предмет взаємодії всіх цих спільнот лежав у вимірі українського політичного процесу, національних політичних інститутів, – у відповідності з формулою Б.Андерсона, відповідь, яку давали собі учасники подій, звучала: «тому що ми... громадяни», «тому що ми... українці».

Класик сучасного суспільствознавства Ч.Тіллі характеризує демократію через імплементацію мереж довіри в публічну політику [9]; саме це і відбулося в ході протестних акцій. По-перше, звернемо увагу на поступове розширення кола довіри: між містечком і Києвом (у першу ніч, за деякими свідченнями, жителі наметового містечка не наважувалися приймати продукти, які приносили кияни), між протестантами і правоохоронцями (гасло «міліція з народом» – якому відповідали заяви керівників з другого боку, що вони «не повернуть зброю проти народу»), між «помаранчевими» і «біло-блакитними» («схід і захід разом»: непоодинокі фото часів листопада-грудня зафіксували братання і розмахування тими, хто стоять поруч, прапорами двох кандидатів, за яким – визнання в опоненті такого ж громадянина; не має значення, кого він підтримує, якщо робить це вільно); зрештою, між протестантами і владою (що реалізувалося у політичному компромісі), й між Україною і демократичною Європою – що нарешті побачила в Україні суспільство, яке говорить тією ж мовою, і живе тими ж цінностями.

І вся ця єдність – будується на основі сприйняття гідності іншого, а тому й довіри (нагадаємо, крім відмови від репресій щодо учасників виступів з обох боків, хто б не переміг, – з такою ж регулярністю звучав другий принцип: «зберегти обличчя» кожної з сторін). Символічно, що при визначенні процедури «пакетного» голосування, коли парламент мав проголосувати за конституційну реформу, на якій наполягала владна сторона, і зміни до закону про вибори, що унеможливлювали фальсифікації; й постало питання взаємних гарантій, – у підсумку воно набуло розв'язання у тому, що голова парламенту подасть на підпис президенту спочатку закон про зміни у виборах, – а потім про реформу (зміни ж, внесені в закон про вибори, вступали в дію лише за умов прийняття конституційної реформи). В кінцевому рахунку, весь масив інституційних зрушень виявився обіпертий на персональну громадянську і політичну відповідальність.

«Соболев С.В. «Володимире Михайловичу! Я маю до вас одне лиш запитання. Що станеться, якщо не проголосують законопроект №4180, зрозуміло: Президент не підпише Закон «Про особливості застосування Закону «Про вибори Президента України».

Ви були на всіх переговорах, Володимире Михайловичу, то скажіть, будь ласка, які гарантії, що в разі, якщо зал проголосує в пакеті законопроект

№4180 і законопроект, який стосується удосконалення Закону «Про вибори Президента України», Президент підпише обидва відповідні закони, а не тільки закон, який стосується політичної реформи? У чому полягають ці гарантії? Бо формулювання щодо порядку введення в дію цих законів однобічне, перевага віддається тільки політичній реформі. Тому скажіть, будь ласка, у чому полягають ці гарантії? Дякую.

Голова: Шановні народні депутати! Ми вже домовилися на засіданні Погоджувальної ради, і, гадаю, я маю вас про це інформувати. Якщо, дасть Бог, Верховна Рада зможе прийняти відповідне рішення, а ми для цього докладемо всіх наших зусиль, то я першим подам на підпис Президенту України Закон про особливості застосування Закону «Про вибори Президента України».

І беруся вам гарантувати, незважаючи на те, що це є порушенням законів і регламенту, але сьогодні бере гору політична доцільність, що я не підпишу і не подам на підпис Президенту Закону «Про внесення змін до Конституції України», поки Президент України на виконання домовленості не підпише закон, поданий йому на підпис першим» [10].

По-друге, внаслідок аналізованих суспільних подій в Україні утвердилися свобода слова і свобода вибору (що було визнано як західними, так і європейськими спостерігачами), – що, зрозуміло, стало вираженням всього суспільства. Та малопомітна з часом деталь, що агітаційні намети опонуючих політичних сил під час виборчої кампанії мирно стоять поруч, – належить до того ж роду, про які Маркс зауважив, що відміна митних тарифів всередині країни й утворення національних ринків затребувало кількох воєн і революцій.

Отже, другий пункт розглядуваної моделі – що в ході протесту утворилася єдність суспільства в гідності, яка виходила за межі всіх партикулярних спільнот і через свою спрямованість (оскільки предметом їх взаємодії були політичні інститути), виступила як політична воля, суб'єктом якої лише народ – що й знайшло вираження в формулах «народилося громадянське суспільство», «народилася політична нація» тощо.

3. «Зовсім не вірив. Ні на секунду!». Нарешті, третім принциповим моментом аналізованої концептуальної схеми є момент спонтанності, несподіваних впорядковуваних конструктивних ефектів (несподіваних в т.ч. для самих акторів, задіяних у процесах). Ось спостерігачка з Російської Федерації, яка приїхала на переголосування другого туру виборів, спілкується з одним із учасників подій: «– Скажи, а коли це тільки починалося, ти вірив, що так все складеться, вірив, що вийде? – Ні! Що ти! Зовсім не вірив. Ні на секунду! Я і досі не зовсім вірю. – Значить, не вірив. А як ти думав, це скінчиться? – Співбесідник нахилиється до мене через столик, проникливо дивиться в очі: – Я думав, що все скінчиться трагічно. Киваю головою. Трагічно – це зрозуміло. Перед очима проносяться ті самі картинки, які привиділися б кожному з нас при слові «трагічно»: танки на Майдані, розтерзані трупи... Але рефлекс спрацьовує, і автоматично перепитує: - А що ти маєш на увазі, коли говориш – «трагічно»? Хлопець відпиває ковток

пива з високої запотілої кружки і відповідає дуже серйозно: – Ну звісно. Трагічно. Я боявся... Ми всі дуже боялися... Знаєш, як холодно було? Просто жахливий мороз. Моя дружина так рвалася на цей Майдан, а я її не пустив. «Сиди, – кажу, – дурна, вдома! Запалення легенів підхопиш, мені з тобою возитися доведеться, а в мене робота, кожного дня з цими виборами по судах мотаюся!» Так і не пустив. Тож, ми боялися, що Майдан протримається тиждень, максимум два. Що люди втомляться, перемерзнуть і розійдуться. І все скінчиться. Тобто лідери будуть щось горланити зі сцени. Але люди підуть. І кінець. Я вражено дивлюсь на сидячого напроти неймовірно щасливого хлопця, майже ровесника, який живе і думає настільки інакше. – І ти це називаєш «трагічно»? Ви не боялися, що всіх перестріляють? – Перестріляють? Ні. Силових заходів якось не боялися. Навіть на думку не спадало. Але було, справді, жахливо холодно. І люди могли не витримати, розійтись. І це була б справжня трагедія. Якщо люди ТАК сприймають «трагедію» – у них є шанс. Їхня країна не воює десять років. Їм не вживаються танки. По їхніх вулицях не ходять у камуфляжі. Вони – інші. І, мабуть, саме тому вони можуть те, чого не можемо ми» [11] (виділено авт. – Е.Щ.).

ЗМІ часів листопада-грудня заповнені визнаннями як представників влади, так і керівників опозиції про те, що вони не очікували масштабу подій. Але не чекали вони і самого характеру протесту. «Чи була логіка захоплення Банкової?» – питають журналісти в Т.Стецьківа, одного з «польових командирів». І він відповідає: «Так, така логіка була, і це означало б силовий варіант розвитку революції. Особисто я вважав, що заходити на Банкову можна й якоюсь мірою навіть потрібно. Але тут абсолютно випадково, коли люди прийшли на Банкову, раптом з'явилися квіти. Звідки вони взялися? Адже такої команди не було. Річ у тому, що коли Ющенко того дня приніс присягу, йому подарували два букети квітів, і він із ними пішов на Майдан. А потім у перших рядах — на Банкову. І щойно ми прийшли туди і побачили десять рядів спецназу, то дівчата-студентки раптом вихопили ці квіти в Ющенка і почали роздавати їх омонівцям. І в той момент стало зрозуміло, що революція буде мирною. ... Мої аналітики, нічого не знаючи про те, що відбувається, зателефонували мені через двадцять хвилин після того, як люди самі почали роздавати квіти спецназівцям, і сказали «Тарасе, потрібні квіти!». А я їм відповів, що це вже зроблено. Тобто навіть розуми яйцеголових не встигали за народною творчістю» [12].

Можна припустити, що у керівників були лише найзагальніші орієнтири дій, – необхідність тиску, необхідність переговорів і уникнення кровопролиття. (Зауважимо, що не можна сприймати висловлювання причетних до “помаранчевого” руху як “хитрість”, з простої причини: визнання керівництвом неготовності до розвитку подій природним чином підриває його авторитет. Ось типова реакція, зафіксована на сторінках тодішньої преси (5 день акцій непокори): “Нещодавнє повідомлення опозиціонерів про те, що вони “пишуть план” майбутньої перемоги, збентежило багатьох людей, що зробили “оранжевий” вибір, адже здавалося, що вожді, мобілізувавши народ, були просто зобов’язані діяти не

за натхненням...» [13]).

Отже, саме суспільна ініціатива – точніше сказати, тисячі мікроініціатив, згаданий момент імплементації мереж довіри в публічну політику, утворили “плоть” протесту: хто мав бутерброди і термоса з чаєм, хто телекран і супутниковий зв’язок і додавав його до “спільного казану” (зрештою, це поширюється і на політичний клас як тих, хто мав доступ до прийняття інституційних рішень). Випадок з появою “революційних барабанів” з металевих діжок біля Кабміну, може тут правити за загальну модель: “Коли ми прийшли на це місце, тут були прихильники Януковича, – розповідає Михайло. – Спочатку було три барабани, а згодом з’явилися інші. Тож єдиного ініціатора немає, це шоу, створене гуртом” [14].

Несподіваний зсув у природі протесту зумовив і зсув її артикуляції у символічному вимірі. Л. Мірошникова (Харків) відзначає разючу відсутність в публічному просторі Майдану символіки, що була звично маркована як «українська» (власне, етнічної): «Українська національна ідея виявилася зовсім не такою, якою ми її уявляли. У ній поки не помічені соняшники, рушники, безкраї чорноземи й сало з шароварами. Ідея виявила себе мокрою, холодною, змерзлою, але щасливою й доброю, помаранчевою та пісенною» [15]. Таким чином, від “плоті” протесту, складеної з несподіваних дій, до символічного виміру – найсуттєвіше в помаранчевому суспільному русі виявилось неочікуваним як для його опонентів, так і для його прихильників і навіть (“я й зараз не зовсім вірю”) учасників.

Втім, це має природне пояснення. Зсув подій в зону екзистенційних викликів (про що йшлося на початку статті), утворення на цій основі солідарної ідентичності, пробудження національної гідності, принципово змістило мотиваційно-ціннісну “вісь” життя: “найбільше, заспостереженнями психологів, Майдан боявся програти. «Ми цього не переживемо», – була найпоширеніша відповідь на такі запитання фахівців» [16].

Метафора? – запитаємо від себе. Ні. «Не переживемо» – як ті, хто приймають всерйоз гідність і можливість побудувати на ній життя своє й країни. Зрештою, за питанням щодо оцінки феномену Майдану і Помаранчевої революції постає питання введення чи не введення в картину світу і модель побудови політичної дії елемента національної гідності. Адже рядки другого куплету «революційного гімну»: «Ми – не бидло, ми – не козли, ми – Україні доньки й сини» – говіркою початку ХХІ ст. переповідають інші: «душу й тіло ми положим за свою свободу і покажем, що ми, браття, козацького роду».

Спільнота, яка живе в світлі цих реалій, справді може виявитися у своїх закономірних проявах несподіваною як для тих, хто до неї не належить, так і для тих, хто шойно до неї увійшов. Таким чином, несподіваність величезного і найсуттєвішого шару подій є третім ключовим пунктом моделі осмислення подій кінця 2004 р. як самоорганізації суспільства, виступаючи свідцтвом їх природності (природноісторичності), а не «сконструйованості».

Висновки. Отже, підсумовуючи, ми виділили три ключові пункти моделі, в межах якої події кінця 2004 р., що отримали назву Помаранчевої

революції, трактуються як прояв самоорганізації суспільства: 1) загроза екзистенційним цінностям великих суспільних верств (що визначило масштаб протесту); 2) утворення на цій основі солідарності дуже різних масульних груп, основою якої стала гідність; оскільки предмет взаємодії перебував на рівні національних політичних інститутів, це стало джерелом формування політичної волі, суб'єктом якої є лише народ (що й було зафіксовано у формулах «народилося громадянське суспільство», «народилася нація»); 3) перехід на цей рівень великих верств суспільства спричинив принципову зміну їх ціннісно-мотиваційної «вісі», що породило величезний емпіричний масив подій, незвичних як для зовнішніх спостерігачів, так і для самих учасників. Ці три наріжні пункти дозволяють, на наш погляд, концептуально впорядкувати масив даних щодо подій кінця 2004 р.

1. Назвемо серед інших: Литвин В.М. Україна – 2004. Події. Документи. Факти.: У 3-х томах. – К., 2005; Яневський Д. Д. Хроніка «помаранчевої» революції. – Х., 2005, Новели Помаранчевої Революції. – Дрогобич, 2005, Дубинянський Я. Тисяча посмішок помаранчевої революції: політичні сатири. – К., 2005, Колесников А. Первый украинский. – К., 2005, Забужко О. let my people go. – К., 2005, Яценюк А. Банківська тасмунія часів Помаранчевої революції. – К., 2008. 2. Серед нечисельних прикладів назвемо: «Оранжевая» революция: версия, хроника, документы. – К., 2005, По той бік розуміння: Україна та Європа після Помаранчевої революції. – К., 2006, У кольорах «помаранчевої революції». – К., 2007. 3. Кульчицький С. Помаранчева революція. – К., 2005. 4. Суслowa О. Люди, які нас здивували, в країні, яку ми не знали. – К., 2005. – С. 73. 5. Яневський Д. Хроніка «помаранчевої» революції. – Х.: Фоліо, 2005. – С. 140-141. 6. Меритократы. Небоженко Виктор vs Выдрин Дмитрий // Киевский телеграф. – 2004. – 5–11 ноября. 7. Буртин А. Впечатления от “помаранчовой революции” // www.globalaffairs.ru/articles/3336.html 8. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма. – М., 2001. – С. 77. 9. Див.: Тилли Ч. Демократия. – М., 2007. 10. Литвин В.М. Україна – 2004. Події. Документи. Факти.: У 3-х томах. Т.1. – К., 2005. – С. 332-333. 11. Локшина Т. Избрание Деда Мороза. Выборы на Украине: наблюдение за наблюдателями (3) // <http://www.polit.ru/analytics/2005/01/10/supervi.html> 12. Силіна Т., Рахманін С., Дмитричева О. Анатомія душі Майдану // Дзеркало тижня. – 2004. – 11-17 груд. Схожий момент див.: Парубій А. Записки коменданта. – Л., 2005. – С. 36. 13. Швеє Л. Их варианты и наши // Газета по-киевски. - 2004. – 26 листопада. 14. Лебедєва К. Фантастика Маріїнського парку // Вечірній Київ, 2004. – 4 грудня. 15. Що хорошого? Що поганого? // День. – 2004. – 4 грудня. 16. Омельченко О. Корекція цінностей. Психологи прогнозують наслідки акцій на Майдані // День. - 2004. - 16 грудня.